

STUDII ȘI ARTICOLE

CIVILIZAȚIILE PRECOLUMBIENE

S. GOLDENBERG

În ziua de 12 octombrie 1492, la orele 2 după miezul nopții, pe cînd era de gardă în castelul de la prova navei „Pinta“, marinarul Juan Rodriguez Bermejo din Los Molinos, zări la orizont o fișie de pămînt. Era America, care se găsea la o distanță de numai două leghe. După ce s-a luminat de ziuă, Cristofor Columb luă în stăpînire, în numele suveranilor spanioli, pămîntul descoperit. Era de fapt o insulă, numită de băștinași Guanahani și pe care amiralul o boteză cu numele de San Salvador. Urmă apoi „întîlnirea“ cu indigenii, pe care Columb îi porecli „indios“, indieni, convins că are în fața sa pe locuitorii unei insule din Orientul asiatic¹. Era primul contact al europenilor cu lumea *arawak*, cu o populație înapoiată de amerindieni, aflați în stadiul comunei primitive. Triburile care făceau parte din această familie erau de fapt împrăștiate pe un vast teritoriu ce se întindea din Florida și Antile pînă în Paraguay și gurile Amazonului, nedescoperite încă. Ca și marile civilizații maya, aztecă și inca, care nu au intrat deocamdată în sfera primelor contacte cu europenii. Acțiunea lui Columb a deschis calea descoperirii, explorării și cuceririi în etape a continentului american.

Lumea Nouă, descoperită de navigatorul genovez în slujbă spaniolă, era de fapt o lume cu un trecut și o istorie străveche. O mare varietate de popoare, designate sub numele generic de indieni (*Indios*), diferite ca structură, ca limbă, ca nivel de evoluție, populau America : irochezii și algoquini, triburile arawak și tupi-guarani sau caraibii, sau triburile din trupul gês și patagonezii. Și alături de acestea și de numeroase alte ginți, înapoiate ca nivel de dezvoltare, trei civilizații de avangardă : maya, aztecă și inca. Sincronic, au conviețuit neoliticul cu epoca cuprului, nomadismul cu agricultura avansată a unor popoare sedentare, creatoare de culturi, ale căror vestigii uimesc și entuziasmează și astăzi. Aceste civilizații numeroase și extrem de variate, diseminate pe continentul american și manifestate în formele lor autentice anterior descoperirii Americii, sînt cunoscute ca „civilizații precolumbiene“.

¹ Descrierea realistă a peisajului, a băștinașilor, de o reală frumusețe poetică, reflectă un fin spirit de observație și este un document istoric și etnografic autentic, de o deosebită importanță (vezi *Diario de Colón*, ed. de Gr. Maraňon, Madrid, 1968, p. 26—27).

Termenul include de fapt tot ce este anterior descoperirilor lui Columb și ale continuatorilor săi și înglobează, în același timp, preistoria continentului american, cât și istoria sa pînă în secolul al XVI-lea. O lume, de fapt veche, de cel puțin 25—30.000 sau poate chiar, după unii, 40.000 de ani, de cînd triburi de culegători și de vînători nomazi sau seminomazi au trecut din Siberia, din regiunea Manciuria-Amur peste masa terestră care unea Asia de nord-vest cu Alaska, peste puntea terestră Bering (Denbigh), stabilindu-se pe continentul american. Luarea în stăpînire a teritoriului s-a făcut dinspre nord spre sud, în condițiile unor profunde mutații climatice și a luptei pentru supraviețuire. În căutare de plante comestibile, oamenii acelor vremuri au reușit, după eforturi îndelungate, să cultive porumbul: urmele cele mai vechi de cultură a porumbului provin dintr-un loc numit Bat Cave din sudul Mexicului și datează din jurul anului 2500 î.e.n. Forme de viață sedentară, întemeiate pe cultura acestei plante vitale au fost dezvoltate în regiunea de contact dintre Arizona, Noul Mexic, Colorado și Utah. Triburile nomade s-au fixat de pămînt, viața a devenit mai puțin precară.

În epoca următoare (1500 î.e.n. — 800 e.n.), populația din America Centrală își câștiga existența practicînd agricultura, trăind și din pescuit și vînat, cinstindu-și zeii, fără a construi însă temple, și îngropîndu-și morții sub casele lor. Treptat s-au produs modificări în cultura și mentalitatea triburilor mezoamericane. Temple mari, construcții de piatră, ridicate sub influența olmecilor — așezarea cea mai reprezentativă după anul 800 e.n. este cea de la Tlatilco — denotă un salt în civilizația populației acestei zone. Perioadei arhaice i-au urmat, în această arie, epoca de aur a civilizațiilor mexicane, bazate pe cultivarea porumbului, alimentul de bază și fundamentul economic al civilizațiilor amerindiene, dar nu numai pe această cultură, apoi pe perfecționarea ceramicii, a țesutului. Relevăm realizări monumentale ca: giganticile piramide de la Teotihuacan (la 40 km de Mexico), cu cele peste 200 de așezări ale zapotecilor, dintre care cea mai celebră, la Monte-Alban, distruse apoi odată cu invazia mixtecilor; apoi, civilizația toltecilor — creatorii admirabilei fundații Tula, cu palate de aur și jad, și în Yucatan orașul Chichen Itzá. Și, în sfîrșit, stabilirea dominației aztece peste populațiile cu culturi proprii din nordul și centrul Mexicului.

În același timp, în zona Anzilor și a colinelor pustii care flancau Oceanul Pacific, grupuri de vînători s-au adăpostit — unele cu 15.000 de ani î.e.n. — în peșteri, iar mai tîrziu, în mileniul V î.e.n. alții au practicat o agricultură rudimentară. Tot pe baza culturii porumbului dar și a altor plante, se dezvoltă între 2500—1800, o cultură nouă. Apare ceramica, apar primele realizări arhitecturale, se diversifică grupurile culturale, sînt asimilate tehnicile prelucrării metalelor și a țesutului; arhitectura monumentală și ruinele ansamblului monumental al culturii *Chavin* cu leitmotivul ei, ferocele zeu-pisică, sincronică cu cultura *Paracas*, celebră prin țesăturile ei, din zona Anzilor nordici, stau mărturie acestui progres remarcabil.

După dispariția culturii *Chavin* și fără vreo continuitate, apar în era clasică (sec. III-X e.n.) civilizații noi, ca *Mochicas* sau *Nazca*, cunoscute prin conținutul monumentelor lor funerare, prin arta lor cu tendințe realiste, cu agricultura lor eficace și tehnica remarcabilă a irigațiilor. Urmate de civi-

liația *Tiahuanaco* din Peru și Bolivia, cu misterele sale nepătrunse nici pînă azi, cu colosalele sale centre ceremoniale și administrative, poate cele mai mari din Anzi, care se mai pot vedea și acum pe platoul înalt din Bolivia, lângă lacul Titicaca, la o altitudine de peste 3.600 m. O civilizație cu o organizare socială, o structură politică și cu tradiții, capabilă să înalțe monumente megalitice uimitoare. Paralel, „imperiul“ de coastă *Chimú*, cu piramide, gîdini irigate și rezervoare uriașe. Ca o avalanșă se vor năpusti asupra acestui mozaic de popoare și cultură, triburile războinice ale incașilor.

În mijlocul acestui conglomerat de etnii și culturi din America centrală și meridională s-au format apoi și au evoluat trei civilizații principale, marile civilizații precolumbiene, cu care europenii au venit în contact violent în momentul descoperirii și apoi în perioada Conquistei.

Mayașii, poporul cel mai evoluat și cel mai dotat dintre populațiile Americii centrale, trăiau într-o regiune situată în zona tropicală a „Mediterranei americane“, ce cuprindea Guatemala, exceptînd coasta Pacificului, apoi părțile apusene ale El Salvadorului și Hondurasului, întregul Honduras britanic, peninsula Yucatan și provinciile Campeche, Tabasco și Chiapas din Mexico. Sub raportul civilizației, ei nu s-au dezvoltat izolat, ci în contact cu cultura Teotihuacan, cu totonacii, huastecii și zapotecii și, în contact cu aceste popoare și centre de cultură, s-a format și s-a dezvoltat civilizația maya. Ea a atins un înalt nivel îndeosebi în zona centrală a teritoriului, într-o regiune umedă, caldă, străbătută de ape, cu importante centre în Chiapas și în districtul Peten și, în special în perioada ei finală, în Peninsula Yucatan. În condițiile pădurii tropicale cu o vegetație înăbușitoare, ostilă omului, mayașii au creat o civilizație originală, comparabilă, prin rafinamentul cunoștințelor și al realizărilor, cu cea a Egiptului sau Greciei antice. Construcții masive, azi în ruină, sînt martorii puterii de creație și talentului acestui popor. Impropiu numite „orașe“, aceste așezări erau de fapt centre de cult, reședințe ale aristocrației sacerdotale și militare, precum și locuri de tîrg. Cele mai importante au fost: Tikal din Peten, și Copan; Palenque, Bonampak și Cobá. Numărul locuitorilor și suprafețele ocupate variau de la „oraș“ la „oraș“. De regulă, suprafața era mare, iar numărul populației relativ redus. Tikal, de pildă, avea în secolele VII—VIII o populație de 10.000—11.000 de locuitori și ocupa o suprafață de 15 km². Cominaljувú, din Guatemala, era un complex care includea 200 de piramide și 13 platforme pentru jocuri rituale cu mingea. Ultima așezare din perioada clasică pare a fi fost Quirigua (sec. VIII). În secolul al X-lea, orașele au fost părăsite, avînd loc o migrațiune spre nord. Civilizația maya se epuizase, iar cauzele dispariției sale nu au putut fi nici pînă astăzi în mod definitiv elucidate.

Condițiile naturale nu au fost, în general, prielnice vieții vechilor mayași. Cultura maya a fost aproape unica cultură constituită în pădurile de vâi, unde vegetația exuberantă trebuia, an de an, biruită. Răspunsul la provocarea naturii a fost extraordinar și rămîne un mister cum mayașii au

² B. H. Slicher van Bath, *De paleodemografie*, în „A. A. G. Bijdragen“, *Wageningen*, 1970, p. 179.

reuşit să facă faţă cumplitei rezistenţe a pădurii tropicale, inundate de apele ploilor torenţiale. Fără a folosi metalele, fără a cunoaşte roata şi, deci carul, fără a utiliza cuiele. Uneltele lor erau din piatră şlefuită sau din lemn, iar pentru legat foloseau sisalul sau lianele.

Ocupaţia lor principală era agricultura. Ei cultivau în primul rînd porumbul, devenit obiect al unui puternic cult, al unei bogate mitologii. Apoi, cartoful, faşolea, batatele, dovleacul, agava şi bumbacul. Porumbul îl cultivau după sistemul *milpa*. Ei lucrau pămîntul, începînd din mijlocul lunii ianuarie şi pînă în aprilie şi semănau, în găuri făcute cu beţe ascuţite, odată cu începerea ploilor.³ De regulă, ogoarele puteau fi lucrate în 5—6 luni şi ţăranii se într-ajutorau la munca cîmpului. Rezervele le păstrau în silozuri şi grînare. Ambii factori — abundenţa porumbului şi constituirea de rezerve — permiteau întreţinerea unei caste sacerdotale, deţinătoare a monopolului culturii, a gândirii mitice şi mitologiei, versată în cronologie, în astronomie, în elaborarea calendarului, precum şi a unei aristocraţii militare. Excedentul de forţă de muncă era utilizat la edificarea piramidelor, a templelor, a palatelor, a observatoarelor sau a platformelor cu funcţii rituale.

Cel mai vechi şi cel mai mare centru maya păstrat pînă astăzi e Tikal. Templele principale şi palatele sale ocupă o suprafaţă de 3 km² şi se grupează în 9 complexe arhitectonice, legate prin trei străzi pietruite, în centru cu „Curtea mare“, la răsărit cu „Piramida-templu a jaguarului“ (înalţă de 50 de metri) şi la apus, cu „Piramida măştilor“, înalţă de 44 de metri. Una dintre piramide atinge înălţimea de 70 de metri. Copán, la rîndul său, era un autentic muzeu de sculpturi şi monumente hieroglice, iar la Cobá se găsea o „acropolă“ construită din pietre a căror greutate totală era de cca 1/2 milion de tone. Palenque era celebru prin turnul său, iar Bonampak, prin picturile murale care acoperă o suprafaţă de 144 m². În sfîrşit, Chichen Itzá, cu celebrul „Templu al datelor“. Şi, aproape pretutindeni, numeroase stele : 14 la Copán, 80 la Calakmuc.

Teritoriul era împărţit în districte, cu centre — „oraşe“, cu curţi şi platforme, piramide, temple şi terase, la început nefortificate, mai tîrziu, înconjurate cu ziduri de apărare. Prezenţa stelelor, a altarelor, a porţilor monumentale, a treptelor cu hieroglifile lor, distinge aceste centre maya de cele ale altor amerindieni. De altfel, ele nu erau stabile, cît sistemul de cultură nu permitea o continuitate a producţiei, pămîntul nefertilizat se secătuia după cîţiva ani şi astfel, devenite improprii, centrele erau părăsite, iar oamenii se mutau în alte locuri. Ţăranii trăiau în jurul acestor centre. În mici aşezări amplasate de obicei în locuri adăpostite sau în luminişul pădurilor, unde se găseau colibele lor şi terenurile lor cultivabile. Pe lângă cultivarea porumbului, practicau diferite meserii şi aveau — după informaţia lui Diego de Landa⁴ — o înclinaţie deosebită pentru negoţ : vindeau

³ Informaţii mai detaliate la Diego de Landa, *Relación de las cosas de Yucatán*, scrisă în 1566 ; am utilizat ediţia franceză accesibilă : *Relation des choses de Yucatán*, Paris, 1925, p. 165.

⁴ *Ibidem*, p. 163.

sare, îmbrăcăminte, sclavi, făceau troc, cumpărau robi, foloseau ca monedă cacao și pietre șlefuite sau cochilii roșii. „Vindeau pe credit, împrumutau și plăteau cînsit, fără camătă”⁵. Negoțul se practica cu precădere în timpul marilor ceremonii religioase, care coincideau deseori și cu zilele de tîrg.

Practicau politeismul. Zeilor comuni le erau închinat temple, dar membrii aristocrației, notabilitățile și preoții dispuneau și de idoli domestici, cărora le aducea ofrande.⁶ Funcțiile bisericești erau ereditare. Preoții se ocupau și cu astronomia, practicau profetia și divinația, sacrificiile rituale, anunțau ploile sau seceta, eclipsele. Deoarece aveau un rol și în administrație, erau temuți și respectați.

Nu numai construcțiile, ceramica sau splendidele produse din obsidian stîrnesc și astăzi admirația. Rafinamentul cunoștințelor lor în domeniul astronomiei și al matematicii (al calculului) a fost remarcabil. Cultura porumbului, ca și politeismul lor astro-biologic — mayașii considerau orice obiect, inclusiv cerul și aștrii, ca fiind vii, supuse unor legi de armonie și stabilitate, impuse de mișcările periodice ale bolții cerești, de alternanța anotimpurilor și de reproducerea anuală a plantelor — au implicat necesitatea astronomiei, a unor metode de calcul, a unei scrieri.

Tabelele de eclipse, calcularea ciclului planetei Venus cu o eroare de numai o zi pentru o perioadă de timp de peste 6000 de ani, calcularea anului ritual de 365, 242129 zile, — deci cu o eroare de numai 0,000069 zile! denotă realizări remarcabile în domeniul științelor exacte, făcute în condiții tehnice relativ primitive, de preoți astronomi care, deși ghidați de preocupări mistice, au slujit prin caracterul practic al acestor preocupări practica cotidiană, evoluția științei. Mayașii dispuneau și de un sistem de scriere. Scriau pe piele de căprioară, pe un material confecționat din fibre de agave, dar mai ales scriau în piatră. Hieroglifele lor au putut fi identificate pe baza studierii unor manuscrise, precum și a limbii maya. În ultima vreme, prin metode moderne — utilizarea mașinilor electronice de calcul — au fost descifrate parțial și textele manuscrise și inscripțiile maya.

La sosirea spaniolilor, mayașii se găseau în declin, Yucatanul era fărmîțat în provincii ostile, vechile centre erau de mult părăsite. Războaiele interne, epidemiile au decimat populația. Construcțiile erau în ruine. În schimb, a fost inflexibilă rezistența opusă conquistadorilor de grupurile de mayași atașați modului lor de trai, limbii lor și tradițiilor lor.

Începuturile istoriei aztecilor⁷ au fost modeste și, ceea ce era de valoare, nu le aparținea. Nici piramidele din Teotihuacan, nici sculptura,

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 191.

⁷ Literatura referitoare la azteci este bogată, dar ea provine cu precădere din sec. XVI, căci un mare număr de cronică amerindiene au fost arse din porunca episcopului Zumárraga. Ceea ce știm despre azteci provine deci, în cea mai mare parte, din cronicile spaniole din perioada Conquistei. Dar importanța manuscriselor pictografice (*Codex Azcatitlan*, *Codex Borbonicus*, *Codex Florentino*, *Codex Vaticanus*, *Mendoza*, *Borgia* ș.a.), a analelor (în special *Anales de Cuauhtitlan* — fascimil al textului aztec, cu o traducere spaniolă în *Códice Chimalpopoca*, Mexic, 1945) este fundamentală. Subliniem, din consistenta literatură spaniolă, două lucrări de bază: Bernal Diáz del Castillo, *Historia ver-*

invenția calendarului sau cunoștințele astronomice. Ei apar printre triburile primitive, seminomade, poreclite, de spanioli cu numele generic de *chichimeca*, care s-au stabilit pe înălțimile podișului central și apoi, în secolul al XIII-lea, în Mexic. Nu au trecut însă nepăsători pe lângă binefacerile civilizației toltece. În secolul al XIV-lea, după ce tepanecii au reușit să ocupe întregul podiș, adversarii lor, printre care și tribul relativ anonim al aztecilor, stabilit pe o mică insulă din laguna Texcoco, au reușit să pună capăt stăpînirii tepanece. Războinici, aztecii au reușit să se impună în cadrul coaliției cu celelalte triburi chichimece. În timpul lui Moctezuma (Motecuchzoma) I (1440—1469) a fost creată uniunea celor trei cetăți lagunare: Tenochtitlán, Texcoco și Tlacopán, iar sub succesorii acestuia aztecii au supus celelalte popoare, extinzându-și stăpînirea pînă la Rio Pánuco în nord, Chiapas și Guatemala la sud-est.

Aztecii nu erau deci autohtoni ca mayașii și nici civilizația lor nu era autohtonă sau originală. Ei erau cuceritori și viața lor era un război continuu pentru hegemonie asupra altor triburi și popoare, pentru tribut, terenuri cultivabile, căi de negoț. Dar, la marginea „orașelor” strălucitoare, țărani continuau să ducă o viață truditore și obscură: colibe lor, familiile lor monogame, cîmpurile lor de porumb, munca lor, obligațiile multiple față de stat constituiau cadrul în care erau obligați să trăiască. Și, în timp ce în urma Conquistei structurile politice, sociale și religioase au fost distruse de conquistadorii spanioli, ei singuri au supraviețuit și supraviețuiesc și astăzi.

Civilizația aztecă se baza pe agricultură. Aztecii cultivau pămîntul în grădini sau „insule plutitoare”, pe terenuri îngrășate cu cenușă. Manual, căci nu cunoșteau nici animalele de tracțiune, nici pe cele de transport. Totuși, ei au reușit să transforme mari întinderi de pămînturi neproductive într-un ansamblu de parcele și grădini fertile, utilizînd sistemul de canalizare. Ca și la mayași, și civilizația lor se întemeia pe cultura porumbului. Ei cultivau și dovleci, mai multe soiuri de fasole, batate, tomate, ardei, maguey pentru fabricarea băuturii *pulqué*, tutunul și bumbacul. În schimb, nu cunoșteau decît puține animale domestice. Deși lucrat de familii, pămîntul și produsele sale se găseau în proprietatea comună a frațiilor și ginților și erau distribuite anual pe familii. Numeroase terenuri agricole erau rezervate pentru întreținerea familiei domnitoare, a aristocrației și a preoților, a funcționarilor și militarilor de profesie. Alții se ocupau cu meșteșugurile. Meșteșugul prelucrării aurului a fost importat din Mexicul central într-o perioadă tîrzie și denotă o influență străină, sudică. Arama și bronzul se utilizau rar, în schimb aztecii erau experți în prelucrarea pietrei, în special a obsidianului și a jadului, în confecționarea țesăturilor fine, a obiectelor de orfevrărie. Bernal Diaz del Castillo remarcă de altfel că „orfevrierii (azteci, n.n.)... puteau stîrni gelozia celor mai buni aurari din Spania”⁸. Deși nu cunoșteau roata olarului, știau să confecționeze

dadera de la Conquista de la Nueva España, vol. I—III, Mexico, 1950 (trad. franceză, Paris, 1959 și trad. engleză în col. „Penguin Books”, 1963) și admirabila lucrare ilustrată a călugărului Bernardino de Sahagún, *Historia general de las cosas de Nueva España*, vol. I—V, Mexico, 1938.

⁸ *Histoire véridique de la Conquête de la Nouvelle Espagne*, Paris, 1959, p. 91.

din argilă fină farfurii, oale, blide, cupe, decorate cu figuri geometrice în alb și negru, peste un strat obișnuit roșu. Tot din argilă făceau și ornamentațiile pentru case și temple, vasele rituale uriașe, cărămida arsă. Iar din lemn făceau piese de mobilă — puține la număr, dealtfel —, statui, idoli, propulsoare de sulți, măști. Negustorii, care erau totodată și luptători, ofereau spre vânzare obiecte de artă, pietre prețioase, pene, țesături, la târguri cotidiene sau săptămânale, foarte strict organizate,⁹ fie prin troc, fie pe bani, adică boabe de cacao, din care se făcea și ciocolata, o băutură foarte apreciată.

Cu toate calitățile produselor lor, aztecii nu au atins nivelul artistic realizat de alte civilizații amerindiene. Cea mai mare parte dintre obiectele de artă găsite în palate și jefuite de spanioli nu au fost de factură aztecă. Ele proveneau din Cholula, centrul culturii *Mixteca-Puebla*.

Una dintre preocupările cele mai importante ale aztecilor era războiul (*yayaotl*) care a jucat un rol însemnat în economia aztecă, în mentalitatea aztecilor. Războiul era considerat ca o obligație divină și glifele duble care îl simbolizau, apar mereu, obsedante, pe toate basoreliefurile *teocalli*-ului, a „Războiului sfânt“. Fiind o modalitate de existență, el a exercitat o influență profundă asupra religiei, a panteonului și a miturilor aztece.

Istoria aztecilor, civilizația lor sînt indisolubil legate de México-Tenochtitlán, patria fructului cu ghimpi, *tenochtli*, reprezentat în glife, adică în „scrierea“ aztecă, printr-un cactus pe o stîncă. La început, cetatea México se întindea peste Tenochtitlán și Tlaltelolco, dar după revolta locuitorilor din acest din urmă centru, aztecii au cucerit orașul și l-au încorporat în capitala lor. Tenochtitlán — despre care cronicarul Bernal Diaz del Castillo scria că „se aseamănă cu frumusețile de basm despre care se vorbește în cartea lui Amadis“ — era așezat pe o lagună și, văzut de sus, apărea ca o insulă ovală, unită cu pămîntul prin trei șosele ce convergeau spre centrul orașului, tăiate de canale, peste care se întindeau punți mobile. Case din piatră, dar și căsuțe din trestie acopereau suprafața orașului, care dispunea de două piețe principale, înconjurate de piramide, temple, palate și edificii publice¹⁰. Pretutindeni, ca de altfel și în alte centre¹¹, conducte de apă și puțuri. Populația era numeroasă. Cronicarii spanioli vorbesc de 60.000—100.000 de gospodării sau case, cu familii formate din 4—10 persoane¹², deci de 300.000—700.000 de locuitori, sau chiar mai mult. Cifrele, deși exagerate, denotă o populație densă în oraș și în suburbii. Era un centru impozant prin piețele și apeductele sale, prin măreția piramidelor și a templelor, prin viața trepidantă.

Arta aztecă s-a manifestat viguros în arhitectură și în sculptură. În primul rînd, însă, prin construcții religioase. În timp ce casele de locuit erau construcții relativ simple și „măreția“ caselor mai mari nu se concretiza prin înzestrarea lor, aspectul sau confortul lor, ci prin mărimea și numărul camerelor și splendoarea grădinilor, edificiile religioase, sanctuarele se distingeau

⁹ Vezi *Histoire véridique...*, p. 89—90.

¹⁰ Bernal Diaz del Castillo, *Historia verdadera...*, p. 330, 346 și urm.

¹¹ B. de Sahagún, *op. cit.*, vol. III, p. 293 și vol. IV, p. 206.

¹² Fr. Juan de Torquemada, *Veinte i un libros rituales i Monarchia Indiana*, vol. I, Madrid, 1723, p. 295.

prin monumentalitate, prin spații exterioare organizate autonom, articulate organic în cadrul marilor compoziții. La baza sistemului de construcție stătea un profund simbolism astronomic: liniile bazei se raportau aproape întotdeauna la mersul soarelui sau al unor astre, iar templele, cu platforme și terase, cu stâlpi și balustrade, flancate de blocuri de piatră lucrate și ornamentate, reflectau masivitatea, auidoma piramidelor — simbolul reprezentativ al cultului înălțimii, al muntelui, cult de origină solară.

Datorită puternicii influențe a religiei aztece — consecință a fricii față de fenomenele naturii, față de necunoscut, și a încercării a pătrunde în tainele naturii, de a descoperi dinamica și ritmicitatea formelor de mișcare: nopțe-zile, anotimpurile, mișcarea eternă a planetelor, ciclul vieții — actele cele mai simple erau investite cu un caracter religios. Și muzica, și dansul, și artele plastice. Lucrările de sculptură, basoreliefurile monumentale sau miniaturizate se deosebeau, cu puține excepții, de arta maya. Arta aztecă era însă lugubră, fascinată de moarte, se delecta cu elemente morbide. Predomina convenționalul în proporții, formele erau grele, baroce, ornamentul copleșea ansamblul. Numai sculptura profană era expresivă, cu tendințe realiste. De altfel, nici sculpturile și nici picturile murale aztece nu au egalat pe cele maya.

Arta aztecă poartă amprenta credinței și, cel puțin cea religioasă, stă în slujba acesteia. În mitologia aztecă exista o pereche supremă care a dat viață celorlalte zeități. Aztecii se considerau, înainte de toate, ca „poporul soarelui”¹³, personificat de Uitzilopochtli, totodată zeul războiului și zeul tutelar în Tenochtitlán, protectorul mexicanilor.¹⁴ Lui i se aduceau numeroase sacrificii umane, tot atât de înfiorătoare ca cele aduse în cinstea lui Huehuetotl, zeul focului: inimile smulse din corpurile victimelor jertfite erau ofrande aduse zeilor. Panteonul aztec includea însă și alte zeități, zeul fecundității, al ploii și umidității, al băuturii *pulqué*, al plantelor și stelelor, al morții și pământului, al civilizației — Quezalcoatl, zeul tutelar din Cholula —, al recoltelor, al primăverii, dragostei etc. Fiecare cu templele, piramidele sau reprezentările sale sculpturale.

Societatea aztecă înainte de Conquistă era o societate stratificată, în frunte cu o pătură dominantă, o aristocrație laică și una sacerdotală. De fapt, o oligarhie, o nobilime ierarhizată conducea triburile, gințile și familiile. Șeful statului, un personaj sacru pe care spaniolii îl numeau „rege” sau „împărat”, era de fapt ales de către Marele Consiliu, constituit din membrii oligarhiei. Originar *tlatecubtli*, adică „stăpîn al oamenilor”, el a fost inițial un șef de trib care s-a transformat treptat într-un monarh înzestrat cu puteri discreționale. Marii dregători, de obicei rude ale împăratului, colaborau cu acesta la guvernarea țării. Primul, ca importanță, purta titlul curios de *cinocoatl*, de „femeie-șarpe”, numele zeiții fertilității. De fapt, era „vice-împărat”, înzestrat cu puteri deosebite în domeniul justiției, administrației și finanțelor. Alți patru mari demnitari erau consilierii principali ai „împăratului”. În același timp, vîrfurile ierarhiei militare erau și vîrfuri ai ierarhiei de stat.

¹³ B. de Sahagún, *op. cit.*, vol. I, p. 168.

¹⁴ *Ibidem*; în ed. franceză, *Histoire des choses de la Nouvelle Espagne*, Paris, 1880, p. 13.

Starea nobiliară nu era însă ereditară. Relatările lui Bernal Diaz del Castillo ne dau o idee despre puterea excepțională a acestor demnitari, despre autoritatea lor formidabilă¹⁵. Alături de ei funcționa corpul extrem de influent al preoțimii.

Acest uriaș edificiu statal trebuia întreținut de masa poporului de rînd, aztecă sau neaztecă, de *macheualii*, adică de membrii triburilor, organizați în obști și supuși la numeroase obligații, corvezi și taxe și la serviciul militar. Pe munca țăranilor și a meșteșugarilor, pe cea a țăranilor lipsiți de pămînt (*tlalmaitl*) și pe cea a sclavilor (*tlacotli* — starea de robie nu era însă perpetuă și nu purta stigmatul rușinii — se baza existența socială a aztecilor.

Divizat sub raport etnic, cultural, lingvistic, în frunte cu o pătură dominantă care exploata celelalte populații, marele imperiu aztec, civilizația, cultura, arta și zeii azteci au sucombat într-un cataclism istoric în care *Mexicá*, cum obișnuiau aztecii să-și spună, au fost înfrinți în ciocnirea cu lumea europeană în expansiune.

*

Deșerturi de-a lungul coastei, în spațiul dintre Oceanul Pacific și Anzi, văi numeroase flancînd o zonă pustie, lungă de 2000 de mile, străpunsă de cîteva ape, unele largi și perene, altele mărunte și trecătoare. În acest mediu geografic, de la granița Columbiei în nord, peste platoul înalt al Perului și pînă în Chile, din provincia Esmeraldas pînă la Rio Maule se întindea imperiul *incașilor*.

Începuturile statului inca sînt obscure, învăluite în mister. Succesiunea de culturi milenare: *Chavin*, *Paracas*, *Mochica* sau *Chimú* nu prezintă preistoria acestui imperiu. Nu se cunoaște nici numele poporului inca, căci termenul ca atare indică dinastia conducătoare, tribul dominant de limbă *quechua*. Acest trib s-a statornicit în ținutul Cuzco, în valea superioară a lui Huatamay, afluent al fluviului Urubamba și aici, „În anul Domnului 1000... în numele lui Tici Viracocha și al Soarelui și al celorlalți zei, Manco Capac a întemeiat orașul nou... La originea și începuturile (orașului, n.n.) Cuzco a stat însă o mică casă de piatră, acoperită cu paie, pe care au ridicat-o Manco Capac și soțiile sale“. Acest „descălecat“, înregistrat în anul 1549 de Pedro de Cieza de León, sugerează antecedentele modeste, dar autentice, ale viitorului imperiu. „Și Manco Capac a întemeiat și a așezat legile; el și urmașii săi s-au numit incași, ceea ce vrea să spună și să însemne regi sau mari seniori. Și ei au devenit atît de puternici, încît au cucerit și au dominat de la Pasto pînă în Chile, steagurile lor fluturau spre sud, pînă la rîul Maule și spre nord, pînă la rîul Angasmayo și aceste rîuri au marcat hotarele imperiului lor“, conchide cronicarul.¹⁶

Manco Capac, fondatorul dinastiei, descendent și el din Soare, a pus deci, probabil la începutul celui de al doilea mileniu al erei noastre, temelile

¹⁵ *Historia verdadera...*, vol. I, p. 187.

¹⁶ Pedro de Cieza de León, *Cronica del Peru*, Buenos Aires, 1947, p. 119 și 272.

unei mici formațiuni statale. Treptat, incașii și-au extins teritoriul, au supus celelalte triburi quechua, profitând și de disensiunile dintre ele, impunându-și apoi autoritatea peste întregul spațiu andin și avansând, către sfârșitul secolului al XV-lea, pînă în centrul provinciei Chile, iar la sud-est, pînă în Argentina. Era apogeul puterii inca, stăpîna peste regiunea andină a Ecuadorului, peste Peru, Bolivia, nordul statului Chile și partea de nord-vest a Argentinei. La sfârșitul veacului, imperiul inca îngloba un teritoriu cu o lungime de aproape 3000 de km și o lățime de aproape 500 de km.

În fruntea acestui stat se găsea o elită, ale cărei rînduri nu erau etanșe, ci se completau cu șefii locali ai triburilor supuse, integrați în ierarhia aparatului de funcționari, de „incași privilegiați“. Din această elită făceau parte preoții și dregătorii, cei patru regi însărcinați să administreze cele patru provincii în care se subdiviza imperiul și care corespundeau zonelor de relief. Membrii clanului dominant, ca și aristocrația dețineau funcții civile și militare importante. În fruntea tronului Sapa-Inca, Regele-Soare. Nimeni nu avea voie să-l privească în față. Cuvîntul său era lege, căci Inca era considerat de origine divină. El era zeul creator și totul, pămîntul, oamenii, avuțiile lor îi aparțineau. Domnia sa era despotică, puterea — nelimitată. Statul inca era deci un stat teocratic, totalitar, locuitorii săi erau obligați la supunere oarbă și venerație față de Inca și de elita conducătoare, să adore Soarele și să cinstască în Inca pe fiul acestuia, pe zeul propriu-zis.

Efectul inhibitor al acestei autorități asupra indianului de rînd, simplă unitate în clasificarea zecimală a imperiului — provinciile se subdivizau în triburi de cîte 10.000 de familii, iar acestea, la rîndul lor în obști de cîte 100 de familii — au fost inerția, nepăsarea, atonia, stări de spirit denunțate de contemporani. Viața, munca și distracțiile celor aproape 10 milioane de locuitori — exceptînd elita conducătoare — erau reglementate riguros. Munca era obligatorie, muncile grele sau penibile se efectuau prin rotație, orele de odihnă erau reglementate, viața minuțios organizată, consumul limitat. Indianul era obligat să trăiască extrem de modest: pînă și ora și compoziția meselor erau stabilite cu strictețe. El nu avea dreptul la o mîncare mai bună, să consume coca, să stea pe scaun, să poartă haine mai frumoase. Numai Inca putea conferi, ca retribuție, asemenea privilegii. El se îngrijea de organizarea și întreținerea depozitelor de grîne, lînă, piei, bumbac, destinate atît aristocrației, preoțimii, funcționarilor și armatei, cit și locuitorilor de rînd, în timpul efectuării corvezilor, în caz de foamete sau de război; apoi, de întreținerea drumurilor (rețeaua de drumuri, de poduri și de stații de poștă au stîrnit admirația spaniolilor, ca și utilizarea curierilor regali, care lucrau după un sistem de ștafetă și reușeau să întrecă performanțele curierilor romani) și de asigurarea ordinii publice. O întregă armată de funcționari, de inspecțiioni itineranți supravegheau și controlau activitatea organelor administrative și executarea ordinelor lui Inca.

Această situație se explică, între altele, și prin faptul că problema cea mai acută era cea a subsistenței, căci resursele naturale erau reduse, suprafețele cultivabile erau limitate și spectrul foamei era mereu prezent. Cu utilajul lor tehnic relativ înapoiat — ei nu cunoșteau fierul, cuiele, roata; uneltele lor erau din piatră șlefuită, lemn sau bronz — numai un efort comun, continuu

putea salva situația. Populația rurală a fost fixată de pământ, pentru a se putea asigura un quantum constant de brațe de muncă și un raport constant între numărul de locuitori și provizii. Incașul nu avea voie deci să părăsească satul său, fără o autorizație specială. Munca câmpului era riguros reglementată, dirijată și controlată. Întreaga suprafață agricolă era divizată în trei părți: una, rezervată lui Inca, ca pământ al statului; alta, Soarelui, rezervată deci cultului și slujitorilor săi; a treia era distribuită locuitorilor. Pământul lui Inca și al Soarelui era lucrat de membrii obștii, în cadrul unor obligații în muncă (*mita*). Pământul nu era deținut în proprietate individuală, el aparținea comunității (*ayllu*) formată din mai multe familii care trăiau împreună, dispuneau de un teritoriu, repartizat anual, pe loturi, fiecărei familii în parte. Se practica gunoitul cu guano sau bălegar: unicul animal domestic cunoscut incașilor era lama, „oaia andină“.

Incașii cultivau sistematic cereale și, în primul rând, porumbul (20 de soiuri), cartofii (40 de soiuri), batate, boabe, manioc, roșii, ananas, cacao, pepino, guabas, avocados, morcovi, un soi de piper etc. „E o adevărată plăcere să străbați aceste văi (cultivate, n.n.), căci ai impresia că mergi prin grădini și pajști pline de proștețime. Indienii erau și mai sînt foarte pricepuți în arta de a capta apa și de a canaliza“ constată Cieza de León, în comentariul său despre agricultura incașilor¹⁷.

Centrul și simbolul imperiului inca era Cuzco, „cu străzile sale lungi și înguste, cu casele în întregime din piatră, din blocuri de dimensiuni impresionante, foarte bine asamblate, ceea ce arată că construcția începuse într-o epocă îndepărtată. În ceea ce privește locuințele modeste, ele erau făcute din lemn, paie și pământ: n-am găsit nici-o urmă de țiglă, cărămidă sau var“¹⁸. Situat la o înălțime de aproape 3300 de metri, orașul-cetate, reclădit după anul 1400, era înconjurat de o incintă triplă, cu ziduri ciclopice; dispunea de numeroase temple, sanctuare, palate monumentale și pavilioane și adăpostea o populație numeroasă. În Templul Soarelui, numit Curicanche, „măreț și impozant, se găseau mai multe bogății ca în oricare alt (templu n.n.) din lume“, constată Pedro de Cieza de León. Cuzco era inima imperiului și unic în felul său. Celelalte centre urbane sau fortărețe: Sacsaihuamán, cu zidurile sale colosale în zigzag sau celebra cetate Máchu Picchu de pe înălțimea cañonului din Urubamba, cu templele, palatele, platformele, altarele, terasele și bazinurile sale, se distanțau mult de Cuzco.

Deși superiori altor amerindieni în domeniul tehnicii, al arhitecturii, al învățămîntului, excelenți constructori de drumuri și poduri; deși dispuneau de o literatură originală, de o artă evoluată, legată de credință, de obiceiurile religioase, cu sacrificii rituale de animale mici (după Garcilaso de la Vega „ei nu făceau sacrificii umane și nu mâncau carne de om“¹⁹), un singur lucru nu au învățat — să scrie. Pentru transmiterea știrilor, pentru memorizarea evenimentelor importante, incașii utilizau o metodă întemeiată pe mnemotehnică, și anume șnururile cu noduri, *kipu* sau *quipu*. Cu ajutorul lor, inter-

¹⁷ Pedro de Cieza de León, *op. cit.*, p. 193—194

¹⁸ *Idem, op. cit.*, p. 272.

¹⁹ *Comentarios reales de los Incas*, Lima, 1960, p. 152—153.

preții oficiale, înzestrați de obicei cu o memorie deosebită, înregistrau evenimintele, datele și faptele, tot ceea ce erau instruiți să rețină și să transmită. Tălmăcirea quipus-urilor să făcea în quechua, care a devenit treptat limba oficială.²⁰

Disensiunile interne, luptele dinastice, revoltele unor triburi subordonate au constituit, la începutul deceniului al patrulea al secolului al XVI-lea, circumstanțe favorabile pentru cucerirea imperiului inca de către spanioli.

BIBLIOGRAFIE

1. J. Babelon, *Mayas d'hier et d'aujourd'hui*, Paris, 1967.
2. M. D. Coe, *The Maya*, New-York, 1967.
3. Ch. Gallenkampf, *Maya*, Amsterdam, 1963.
4. S. Goldenberg, *America precolumbiană*, în S. Goldenberg și S. Belu, *Epoca marilor descoperiri geografice*, București, 1971, p. 253—300.
5. V. W. von Hagen, *Realm of the Incas*, ed. VI, New York, 1961.
6. *Kultura indejcev. Vklad korenogo naselenja Ameriki v mirovuju kulturu*, Moscova, 1963.
7. F. v. Katz, *The ancient American Civilization*, London, 1972.
8. H. Lehmann, *Les civilisations précolombiennes*, Paris, 1953.
9. A. Metraux, *Les Incas*, Paris, 1965.
10. *Präkolumbische Kunst aus Mexico und Mittelamerika*, Frankfurt am Main, 1960.
11. B. Riese, *Geschichte der Maya*, Stuttgart, 1972.
12. J. Soustelle, *The daily Life of the Aztecs on the Eve of the Spanish Conquest*, în col. „Pelican Books“, 1964 (ed. fr., Paris, 1967).
13. J. E. S. Thomson, *Grandeur et décadence de la civilisation Maya*, Paris, 1958.
14. H. v. Trimborn, *Das Präkolumbische Amerika*, în *Propyläen Weltgeschichte. Eine Universalgeschichte*, VI, Berlin-Frankfurt a. Main, 1964.
15. G. C. Vaillant, *Civilizația aztecă*, București, 1964.
16. W. Wadepful, *Die alten Maya und ihre Kultur*, Leipzig, 1964.

²⁰ Menționăm că pe vase și mantale rituale (*tokapu*) s-au găsit recent semne ce ar putea fi interpretate ca un început de „scriere“ primară, liturgică.